

УДК 85. 15

Ламонова О.В.

Інститут мистецтвознавства,
фольклористики та етнології
ім. М. Т. Рильського НАН України

ЛІНОРИТИ І РИСУНКИ ОЛЕКСІЯ ФІЩЕНКА В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ГРАФІКИ 1970-1980-Х РР.

Ламонова О. В. Лінорити і рисунки Олексія Фіщенка в контексті української графіки 1970-1980-х рр. В останні роки зростає інтерес до українського мистецтва ХХ століття, в тому числі до мистецтва 70-80-х рр., періоду т. з. «тихого протесту». Олексій Фіщенко (1920—2010), один з найяскравіших шістдесятників, продовжував активно працювати в цей період, причому його творчість виразно демонструвала зміни, що торкнулися проблем і образів, сюжетів і технічних засобів української графіки. Предметом вивчення стала творчість О. Фіщенка 70-80-х рр., а саме виявлення на прикладі робіт окремого митця змін, характерних для всієї української графіки цього часу. Було виявлено, що активне звернення до нових графічних технік, відродження інтересу до пейзажу і натюрморту, зростання камерності та суб'єктивності виявилися важливими складовими «тихого протесту» мистецтва 70-80-х рр.

Ключові слова: Олексій Фіщенко, українська графіка 70-80-х рр., лінорит, рисунок, пейзаж, натюрморт.

Ламонова О. В. Линогравюры и рисунки Алексея Фищенко в контексте украинской графики 1970-1980-х гг. В последнее время возрастает интерес к украинскому искусству ХХ века, в том числе к искусству 70-80-х гг., периоду т. н. «тихого протеста». Алексей Фищенко (1920—2010), один из ярких представителей шестидесятников, продолжал активно работать в этот период, причём его творчество выразительно демонстрирует перемены, коснувшиеся проблем и образов, сюжетов и технических приёмов украинской графики. Предметом изучения стало творчество А. Фищенко 70-80-х гг., а именно выявление на примере работ конкретного художника перемен, характерных для всей украинской графики этого времени. Было выявлено, что активное обращение к новым графическим техникам, возрождение интереса к пейзажу и натюрморту, усиление камерности и субъективности стали важными составляющими «тихого протеста» искусства 70-80-х гг.

Ключевые слова: Алексей Фищенко, украинская графика 1970-1980-х гг., линогравюра, рисунок, пейзаж, натюрморт.

Lamonova O.V. Linocuts and drawings of Alexei Fischenko in the context Ukrainian graphics in 1970-1980s. In recent years there has been an interest in Ukrainian art of the 20th century, in particular in so-called “quiet protest” period of 70s and 80s. Aleksey Fischenko (1920-2010), known as one of the brightest artists of the sixties, continued to work actively in this period, and his work impressively demonstrates changes that have touched upon themes, imagery and techniques of Ukrainian graphics. The objective of study is analysis of Fischenko's works in 70—80s, namely description of changes typical for the entire Ukrainian graphics of this period based on the material of works of a particular artist. We conclude, that the active use of new graphical techniques, revival of interest in landscapes and still lifes, extreme intimacy and subjectivity are integral features of the “quiet protest” art in 70—80s and Fischenko's graphics being a prime example of a given period.

Key words: Alexey Fischenko, Ukrainian graphics in 1970-1980s, linocut, drawing, landscape, still life.

Постановка проблеми. 70-80-і роки ХХ століття – це виразний і цікавий, але ще мало досліджений етап в історії вітчизняного мистецтва, який не випадково називають, у порівнянні з бурхливим періодом шістдесятництва, «тихим протестом». Графіка, яка стала одним з найяскравіших проявів українського шістдесятництва, перетворилася у наступному десятилітті на своєрідну творчу «нішу» для багатьох цікавих майстрів. При цьому чи не всі її аспекти – техніка, сюжетика, проблематика, художня мова – зазнали виразних змін. У творчості відомого графіка-шістдесятника Олексія Фіщенка, який продовжував активно працювати в 1970–80-х рр., ці зміни проявилися досить характерно, але несподівано й оригінально.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роботи Олексія Фіщенка 1970–80-х рр. досліджені значно менше, ніж його творчість 60-х рр., і ніколи не аналізувалися в загальному контексті української графіки зазначеного періоду. Використані, головним чином, статті мистецтвознавців І. Міщенко, Г. Тернавської, Г. Островського, які розглядають доробок митця в цілому, а також робота Г. Яцвіа, який досліджує львівську графіку зазначеного періоду, але торкається проблематики українського графіки в цілому.

Цілі статті. Простежити зміни, що відбулися в творчості видатного українського графіка-шістдесятника, в контексті загальної проблематики вітчизняної графіки 1970–80-х рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Олексій Федорович Фіщенко (1920—2010) – митець з плеяди українських графіків-шістдесятників. Вже наприкінці 1950-х рр. (у 1957 р.) він почав брати участь у художніх виставках, а у 1960-х (після закінчення 1959 р. Київського державного художнього інституту і вступу у 1960 р. до Спілки художників України) стає помітною, а в чомусь і знаковою постаттю вітчизняного графічного мистецтва [1; 2].

«Вже в 60-і роки жодна виставка не проходила без участі в ній Олексія Федоровича. Тоді, як і зараз, його роботи були сповнені почуттями, турботами, радощами – всім тим, що надає творам атмосфери актуальності назавжди і тому пам'ятаються вони і сьогодні. Ті чудові кольорові ліногравюри, які творив у 60-і роки митець, були таким відкриттям, що його особлива манера впізнавалась повсякденно і не було можливості сплутати її з кимось», – пише мистецтвознавець І. Міщенко [5:3].

Подібно до інших українських графіків-шістдесятників, Олексій Фіщенко працював перш за все у техніці лінориту, але, на відміну від більшості з них, надавав перевагу саме кольоровій ліногравюрі. При цьому для художника стало характерним поєднання небагатьох кольорів, саме співіснування яких в одній композиції було несподіваним і навіть парадоксальним. Майстер не боявся і не запобігав різких, пронизливих, «негармонійних», з загальноприйнятої точки зору, колористичних зіставлень, якщо вони і саме вони створювали потрібний йому композиційний та емоційний ефект. Достатньо згадати такі хрестоматійні твори митця, як от «До сонця» (1966), «Захід сонця», «Тополи над дорогою», «Смереки» (усі — 1967), «Сторожка тиша», «Вечірній спокій» (об. — 1969). Цілком можливо, що гостре відчуття кольору та особливе ставлення до нього певною мірою пов'язане з першою художньою професією Олексія Фіщенко (кераміст), яку він опанував в Одеському державному художньому училищі, закінчивши його в 1953 році.

Для багатьох українських графіків-шістдесятників (Г. Якутович, О. Губарев, В. Куткін та ін.) важливою подією було знайомство із мексиканською гравюрою (творами художників об'єднання «Майстри народної графіки», які експонувалися в Москві в 1955, 1957 рр.) і захоплення нею. Для Олексія Фіщенко ж стало важливим скоріше східне, особливо японське мистецтво – у парадоксальному поєднанні із українською народною творчістю та нефігуративними напрямками модернізму. Правда, яскравіше це проявилось не у 1960-і рр., а в наступному десятилітті.

Кін. 1960-х – сер. 1980-х рр. – роки цікавої й самобутньої історії українського мистецтва і особливо української графіки, що стала в цей час своєрідною «нішою» для багатьох митців нового покоління, які не вважали за потрібне копіювати чи повторювати досягнення своїх вчителів, бажаючи пошуків і експериментів. Деякі з митців-шістдесятників в цей період також кардинально змінили свою творчу манеру (Г. Якутович, С. Адамович, О. Данченко), в той час, як інші дещо демонстративно зберігали вірність прийомам і методам графіки 60-х (О. Губарев, Г. Малаков).

Зміни, які відбулися в цей період у графіці Олексія Фіщенко, є безсумнівними, але більш тонкими. Він залишився байдужим до офорту – улюбленої графічної техніки «сімдесятників» – і зберіг

вірність кольоровій ліногравюрі. Більше того, він продовжує створювати у цій техніці пейзажі, але вже не карпатські, а міські – київські, сюжети й мотиви яких є, мабуть, унікальними в українському мистецтві в силу своєї підкресленої «урбаністичності». Як аналог, можна пригадати хіба що серію офортів Г. Якутовича «Київські кручі» (1974), де паперовий змії, букетик конвалій або гравці у бадмінтон існують у дивному і моторошнуватому безповітряному просторі, під сліпучим, але неживим світлом, на тлі тих самих «київських круч» і всеперемагаючих багатоповерхівок. Лінорити Олексія Фіщенко також запобігають загальновідомим київським пам'яткам – хоча «Вулицю Боткіна» (1982) прикрашає затишний старовинний будиночок із тепло освітленими вікнами, а в усіх пейзажах Лівобережжя обов'язково виникає силует Лаврської дзвінниці («Лівобережжя. Київ», «На лівому березі Дніпра» (об. — 1982), «Яка тривала ніч» (1988)). Але головними героями нових творів стають все ж таки сучасні споруди. Одночасно художник навіть не знімає, а просто не ставить взагалі питання про красу чи потворність горезвісних багатоповерхівок – для нього це виключно об'єкти суворо геометричної форми, безсумнівно виразні, а головне, здатні утворювати цікаві ефекти: колористичні, світлотіньові, просторові, композиційні. Іноді художник доповнює ці «конструкції» маленькими людськими постатями («Вулиця Боткіна», «Вулиця Довнар-Запольського взимку» (1979)), деревами («Обриси буття» (1982), «Місто зростає» (1985), «Червоні дерева» (1986)), навіть напівказковими птахами («Новий будинок. Оболонь» (1979)). Але серед ліноритів 70-80-х рр. чимало таких, де немає нічого, крім архітектурної геометрії, і «чистота експерименту» стає абсолютною. До речі, назви цих творів не містять в собі ніякого негативу («Величний спокій. Київ зростає» (1986), «Звабливі абриси» (1988), «Злам вечірнього світла», «Синій пломінь» (об. — 1990)). Звернемо увагу також на те, що «урбаністичні» пейзажі виникають в творчості Олексія Фіщенко майже паралельно із численними живописними абстракціями (як от «Порух часу», «Злам веселковий», «Сяйво сподівань» (усі — 1980), «Пісня жайворонка», «Кухоль сумнівів» (об. — 1981), «Утаємничені чуття», «Райдужний сплеск» (об. — 1982), «Безмежжя дивовижного», «Мова незвіданого» (об. — 1983) та ін.) – і, безсумнівно, мають з ними тісні внутрішні зв'язки, вирішуючи близькі колористичні та композиційні завдання.

Нові лінорити Олексія Фіщенко відображають також важливу тенденцію, характерну для вітчизняного мистецтва 70-80-х рр. – його дещо навіть демонстративне тяжіння до камерного, інтимного, внутрішнього, прихованого. Адже в цей час художники «дедали менше уваги приділяють зовнішнім проявам життя народу, його зв'язку з землею і більше – психології людської особистості, її складному і суперечливому мікросвіту... дана тенденція

набуває масового характеру, що стимулює розвиток інтелектуального начала в мистецтві» [7:72]. «Поступово уявлення про «місто» і про «дім» починають різнитися. Місто – це стримка, нерідко пригнічуюча людину стихія, дім – все більш і більш індивідуальне людське середовище, що залишає людину наодинці з собою і зі всім безпосередньо йому близьким. Образи домашнього життя... тепер починають інтенсивно відроджуватися» [7:72]. Наступна тенденція, безумовно, пов'язана з попередньою: «Несподівано актуалізуються ті жанри, які до того мали стійке дургорядне значення і які, по суті, не були здатні витримувати великих змістових навантажень. Це, передусім, краєвид і натюрморт... Зосереджуючи увагу на інтимних процесах в людині, художники водночас метафоризують предметний світ, який інколи свідомо будується як певний «комплект метафор» [7:76–77]. І, якщо пейзажі Олексія Фіщенка отримали від мистецтвознавця Г. Островського дещо парадоксальне визначення «монументальної лірики» [6:3], то його графічні натюрморти насправді є «мікрокосмічними».

«В натюрморті постановочні завдання витісняються цілим рядом завдань, які впливають з його визначення як «тихого життя». Крім того, цей жанр збагачується і утверджується завдяки поширенню в графіці зображень з мотивами інтер'єра» [7:76–77] – це спостереження Р. Яціва, зроблене дослідником на матеріалі львівської графіки 70-80-х рр., є цілком справедливим і для графічних натюрмортів Олексія Фіщенка. Безумовно, його кольорові лінійні у жанрі «тихого життя», подібно до урбаністичних пейзажів, вирішують і суто постановочні завдання, в тому числі композиційні і колористичні. Але звертає на себе увагу також «сюжетна» несподіваність цих творів. Олексій Фіщенко принципово і навіть дещо демонстраційно уникає речей із загальною репутацією красивих і романтичних. Немає у цих натюрмортах і речей «затишних», хоча деякі з них, ймовірно, є якщо не дорогими для художника, то «знайомими», «звичними», «вірними» йому: радіоприймач, письмове приладдя, настільна лампа тощо («Натюрморт зі «Спідолою»», «Життя на столі» (об. — 1977)). Правда, іноді виникає «трохи екзотики» («Рак і криветка» (1979)).

Натюрморти (так само, як і урбаністичні пейзажі) – «простір життя», сучасний, у чомусь протилежний казково-прекрасному простору минулого, який ще з'явиться у численних, живописних і графічних, версіях «Батьківської хати» («Батьківська хата» (1990), «Чари батьківської оселі» (1997), «Спо-

гади дитинства» (1998), «Політ у дитинства» (2000)) або навіть у карпатських пейзажах 70–80х рр. («У горах» (1970), «Серпневий вечір», «Дорога на Сойми» (об. – 1974), «Хата в горах» (1982) та ін.). Не випадково композиція гіркої і ніжної графічної притчі «Метелика літ» (1980) буквально (але з іншим настроєм і змістом!) «віддзеркалюється» у «Чарах бітьківської оселі» і «Спогадах дитинства». Не випадковою є також велика кількість у натюрмортах Олексія Фіщенка «джерел світла», символіка яких є вічною і загальнозрозумілою («Настільна лампа» (1977), «Світильник» (1979), «Три свічки» (1990)).

У 70–80-х рр. художник активно продовжує працювати також у техніках акварелі і пастелі, створюючи головним чином пейзажі [3;4]. Так, у 70-х рр. ним були виконані акварелі «Ранкова фантазія», «Пізня осінь», «Літня вільгота», «П'яний полудень» (усі — 1974), «Мрії густого лісу» (1977), «Дерева біля води» (1978), «Зелені шати» (1979), пастелі «Бентежне надвечір'я», «Річка Віта» (об. — 1977), «Барви морського причалу» (1979) та ін.; у 80-х – акварелі «Чарівливий Дніпро», «Біля озера» (об. — 1980), «Багрянець осені. Карпати», «Блакитний день. Карпати», «Осінь мелодія» (усі — 1986), «Осінь в горах» (1987), пастелі «Голубий серпанок», «Ранок у порту» (об. — 1981), «Київське море. Шлюзи» (1982), «Місто» (1983) та ін. Але, надзвичайно ліричні і бездоганні, з точки зору майстерності, вони все ж таки поступаються виразністю створеним у ті ж роки рисункам Олексія Фіщенка.

Для Олексія Фіщенка рисунок – це не навчальна чи допоміжна, а повноцінна, самостійна графічна техніка, яка, правда, потребує від митця внутрішньої самодисципліни і стриманості, майже аскетизму, але одночасно надає йому можливості,

непідвладні іншим художнім матеріалам. У 70–80-х рр. рисунок, як досить кропітка і до того ж певною мірою «малоефектна» графічна техніка, не мав особливої популярності, хоча мав своїх прихильників і шанувальників (можна згадати, наприклад, ілюстраторку казок С. Дубцову з м. Кривий Ріг, киянина Г. Польового та ін.). Але, на думку Г. Островського, «монументальна лірика», як характерна властивість творчості Олексія Фіщенка, на повну силу проявилася саме у станкових рисунках. Далі мистецтвознавець пише: «Художник працює у цьому жанрі систематично. І можна стверджувати, що у відродженні в українському мистецтві інтересу до рисунка як самодостатнього виду графіки та його піднесенні в останні десятиріччя Олексію Фіщенку належить провідне місце» [6:3].

Малюнки Олексія Фіщенка одразу викликали захоплені відгуки. «А на останній виставці – рисунки! Надзвичайно економні за виражальними засобами, але такі багатозначні, емоційні!», — писав у своєму листі-поздоровленні С. Шишко [6:3]. І Міщенко називає малюнки художника «неймовірними» і присвячує їм емоційні рядки: «Наче зникає в тумані сама Земля, нічого немає на папері, один штрих, а відчуття всієї земної кулі, відчуття подиху Землі, відчуття тремтіння зображеної миті від вітру і образ спіймано, відтворено. Бачимо не лише цей малюнок, згадуємо найкращі роботи світового Мистецтва, бо твори О. Фіщенка навівають ці спомини, несуть в собі енергію буття тих робіт у мозку людини» [5:3].

У техніці малюнку Олексій Фіщенко створював і портрети («Портрет гуцула» (1979), «Портрет молодої дівчини» (1980), «Доярка Люба Ус», «Докер А. Корзюк. Іллічівськ» (об. — 1981)), в тому числі один з найцікавіших своїх автопортретів («Автопортрет з маскою Хасари» (1981)). Пізніше, вже у 1990-х рр. виникла серія напівсимволічних мистецьких портретів, технікою для якої був обраний знов-таки малюнок.

Але більшість рисунків Олексія Фіщенка – це пейзажі. Деякі з них виразно «перегукуються» із кольоровими лініями «урбаністичної» тематики («Севастополь. Багатомовна тиша» (1983), «Сутінкові обійми» (1988), пізніше – «Обриси рідного міста» (1996)). Але характерно, що у малюнках вона значно пом'якшується. Дуже характерний з цього приводу є рисунок «Танок вітру» (1985), де вертикальні прямокутники новобудівель є ледь помітними на задньому плані, а головна роль належить невисоким, як здається, деревам і всесвітньому, як здається, за розмахом дощу. Не заважають «висотки» і космічній панорамі малюнку «Раптовий дощ» (1987). В інших малюнках продовжується тематика карпатських лінієрисунків, але (якщо знов-таки згадати визначення «монументальна лірика») з акцентом не стільки на «монументальності», скільки саме на «ліриці» («Спокій і гори», «Серед гір» (об. – 1981)).

В основі більшості рисунків Олексія Фіщенка лежить, звичайно, реальний пейзаж («Загадкова тиша» (1977), «Наспів гір», «Гора і море. Крим» (об. – 1987), а також створені пізніше «Канів. Хата над Дніпром» (1995)). Але надзвичайно характерним є те, що художник, зберігаючи іноді нібито й «необов'язкові» деталі і дрібниці, постійно «загальнює» те, що побачив – й, одночасно, підсилює те, що відчув. В результаті пейзажні рисунки отримують особливу, позареальну, надреальну емоційну сконцентрованість і насиченість («Вітряно» (1972), «Спокій і гори», «Зваблива простота» (1983), а також створені значно пізніше «Гармонія тиші» (2001)). Висновком і підсумком руху в цьому напрямі стають елегантна стилізація у стилі японського мистецтва «У полоні осіннього туману» (1978) і рисунки, подібні до «Фантазії ночі» (1987) і «Журливої пісні» (1995), що поєднують граничний образний аскетизм, майже мінімалізм і максимальну, містичну емоційну насиченість.

Висновки. Творчість Олексія Фіщенка є своєрідною «спільною ланкою» між двома етапами української графіки – 60-х і 70-80-х рр. ХХ ст. Митець не звертався до офорту, але його кольорові лінієрисунки, рисунки, а також пастелі та акварелі демонструють сюжетні, тематичні та образні зміни, характерні саме для 70-80-х рр. Серед них – підвищений інтерес до пейзажу (в тому числі урбаністичному) та натюрморту як своєрідним духовним «автопортретам» автора, посилення камерності і суб'єктивності, використання як загальнозрозумілих, так і складних, майже авторських образів. Все це зближує лінієрисунки і рисунки Олексія Фіщенка із асоціативно-метафоричною графікою 70-80-х рр., демонструючи, однак, досить індивідуальний і, без сумніву, унікальний її варіант.

Перспективи. Дослідження творчості Олексія Фіщенка є частиною індивідуальної планової теми автора «Українська графіка 1970-1980-х рр.: творчі портрети» і загальної планової теми відділу образотворчого мистецтва Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України «Українське мистецтво на переломі епох: Образ. Трансформація. Стиль».

Література:

1. Історія українського мистецтва.— Т. 6.— К.: АН УРСР, Головна редакція УРЕ, 1968.
2. Історія українського мистецтва/ НАН України. ІМФЕ ім. М. Т. Рильського; гол. Ред. Г. Скрипник, наук. ред. Т. Кара-Васильєва. — Т. 5.: Мистецтво ХХ століття.— К., 2007.
3. Ламонова О. Творчість Олексія Фіщенка// Наука і суспільство.— 2005.— №9-10.— С. 46—48.
4. Островський Г. Світ образів Олексія Фіщенка// Образотворче мистецтво.— 1978.— №5.— С. 26—27.
5. Фіщенко Олексій Федорович.: Каталог виставки творів— К., 1996.
6. Фіщенко Олексій, народний художник України.: Каталог робіт.— К., 2003.
7. Яців Р. Львівська графіка. 1945-1990. Традиції та новаторство.- К., 1992.